

Struktura a náplň vyučovacích hodin ve výtvarné výchově

Petra Šobáňová

Abstrakt: Příspěvek se věnuje problému struktury vyučovacích jednotek ve výtvarné výchově a představuje výsledky výzkumného šetření mezi učiteli. Cílem výzkumu bylo zjistit, jakou strukturu má typická edukační jednotka VV, jakou důležitost přisuzují učitelé motivaci a praktickým výtvarným činnostem. Zajímalo nás, zda se v praxi objevují inovativní struktury vyučování a zda se učitelé s žáky věnují – kromě výtvarných činností - také jinému druhu aktivit. Výsledky šetření nám umožňují popsat typickou vyučovací hodinu VV jako proces tvořený pěti navazujícími etapami úvod – motivace - praktická výtvarná činnost - hodnocení - závěr hodiny. Jiné než klasické výtvarné úlohy typu kresby či malby na námět učitelé žákům předkládají jen minimálně.

Klíčová slova: výtvarná výchova, struktura vyučovacích jednotek, výzkum výtvarné edukace

Abstract: The paper deals with the problem of the structure of the lessons in art education and presents results of a survey among teachers. The aim of the research was to find out what kind of structure a typical educational unit of art education has, as well as what importance teachers attach to motivation and practical art activities. We wondered whether innovative teaching structures were used in practice and whether teachers engaged pupils – apart from art activities – in different kinds of activities as well. The survey results allow us to describe a typical art education lesson as a process consisting of five successive stages: introduction - motivation - practical art activities - evaluation – conclusion of the lesson. Other than the classic visual tasks such as drawing or painting subjects, teachers only presented students with other suggestions at a minimum.

Key words: art education, lesson structure, art education research

1 Úvod

Teorie přípravy na vyučování a typologie vyučovacích jednotek patří k frekventovaným didaktickým tématům. Výtvarná výchova (dále VV) je oborem, v němž se nabízejí zvláště bohaté možnosti jak vyučování strukturovat a jak zavedené struktury vyučovacích hodin inovovat. Proto nás zajímalo, jak v současnosti vypadá typická vyučovací jednotka VV a zda se v praxi objevují některé inovativní organizační formy, o nichž nás zpravuje bohatá didaktická literatura oboru. Dále nás zajímalo, zda je praxe VV stále postavena na praktických výtvarných aktivitách či zda se proměňuje vlivem nových nároků souvisejících s kurikulární reformou.

2 Výzkumná oblast, téma a cíle šetření

Pohybujeme se v oblasti didaktiky VV a zaměřili jsme se na hlavní aktéry ovlivňující výše uvedené aspekty edukace, kterými jsou učitelé. Jejich zkoumáním jsme se pokusili nahlédnout do edukační reality našeho oboru a uvažování pedagogů o něm. Cílem zde prezentované části výzkumu bylo zjistit, jakou strukturu má typická edukační jednotka VV, jakou důležitost přisuzují učitelé motivaci a praktickým výtvarným činnostem. Učitelů jsme se také ptali, zda

realizují i jiný typ činností, k jejichž zařazování do výuky je vybízí kupř. rámcový vzdělávací program a vhodným způsobem je konkretizují např. standardy pro základní vzdělávání.¹ Cílem bylo především poznání současného stavu (popisné šetření); byl však sledován i vliv několika determinantů, zejména aprobovanosti učitelů, délky jejich praxe a typu školy, na níž působí.

3 Výzkumné otázky a metodologie

V tomto příspěvku představíme odpovědi na níže uvedené výzkumné otázky:

1. Jaká struktura vyučovací hodiny v současnosti převládá ve VV?
2. Jakou roli hraje ve vyučovací hodině VV motivace?
3. Jakou úlohu přisuzují učitelé VV praktickým výtvarným činnostem a jakou roli hrají tyto aktivity ve vyučovací hodině VV?
4. Jaké jiné činnosti (kromě praktických výtvarných aktivit) učitelé s žáky ve VV realizují a kolik prostoru jim věnují?

Vzhledem k tomu, že naším cílem bylo pokud možno reprezentativní zmapování stavu praxe, rozhodli jsme se problém zkoumat klasickou kvantitativní metodou, jíž je dotazníkové šetření. Pomocí kvantitativního výzkumu lze statisticky uchopit velké množství dat a oslovit širokou skupinu respondentů, tak aby data přesvědčivě vypovídala o stavu běžné praxe.

V dotazníku se respondenti vyjadřovali mj. k těmto otázkám:

1. Popište, prosím, v bodech průběh modelové hodiny VV typické pro Vaše pojetí.
2. Jakou úlohu přisuzujete úvodní motivaci?
3. Uveďte, kolik času v hodině průměrně věnujete úvodní motivaci.
4. Jakou úlohu přisuzujete praktickým výtvarným činnostem žáků?
5. Uveďte, kolik času v hodině průměrně věnujete praktickým výtvarným činnostem žáků.
6. Jaké jiné činnosti s žáky realizujete v hodinách VV? Kolik času jim v hodině věnujete?

Celkem byl náš dotazník tvořen 21 položkami. V tomto článku prezentujeme pouze 6 výše uvedených položek dotazníku. Odpovědi na otevřené otázky byly po vyhodnocení sdruženy do několika kategorií, přičemž kategorizace a třídění dat byla stěžejní částí výzkumu, ovlivňující následné statistické zpracování dat. Výsledky třídění dat byly nejprve vyhodnoceny na úrovni prvního stupně, takže pro každou dotazníkovou položku byla sestavena podrobná tabulka četností. Následovalo třídění a vyhodnocení výsledků druhého stupně, při němž byly získány kontingenční tabulky, zachycující vztah mezi aprobovaností učitelů, délky jejich praxe a typu školy, na níž učitel působí, a sledovanou strukturou a náplní vyučovacích hodin. Vztah mezi jevy v kontingenční tabulce byl ověřen testem nezávislosti chí-kvadrát. Získaná data byla zobecněna, graficky znázorněna a interpretována.

4 Výzkumný vzorek

Pro realizaci výzkumu byli jako základní soubor respondentů vybráni učitelé VV na různých typech škol našeho vzdělávacího systému. Jednalo se o 1. a 2. stupeň ZŠ, 3. stupeň (SŠ), ZŠ praktické, ZUŠ (a jejich ekvivalenty) a konečně MŠ. Složení vzorku dle typu působnosti, ale i

¹ *Standardy pro základní vzdělávání: Výtvarná výchova (Pracovní verze z 30. 4. 2013)*. [Praha]: 2013. Dostupné z http://clanky.rvp.cz/wpcontent/upload/prilohy/17383/vytvarna_vychova.pdf.

dle aprobační a délky bylo následující: 68 % respondentů bylo absolventy oboru Učitelství pro 1. stupeň ZŠ, 14 % bylo neaprobovaných pro VV a 9 % bylo absolventy Učitelství VV pro 2. nebo 3. stupeň. 83 % respondentů působí na 1. stupni ZŠ, 28 % na 2. stupni ZŠ.² Co se týká praxe, tak téměř polovina respondentů pedagogicky působí více než 10 let, 29 % má praxi do 5ti let a 20 % 6 – 10 let.

Výzkumný vzorek tvořili učitelé, kteří v letech 2010 – 2012 vyučovali VV na nejrůznějších školách v ČR, přičemž na jejich aprobovanost (nebo neaprobovanost) nebyl brán zřetel. Zkoumali jsme odpovědi celkem 457 respondentů. Vzorek nelze považovat za reprezentativní v tom smyslu, že by přesně procentuálně odrážel rozložení učitelů na všech typech škol v ČR. Největší měrou jsou ve výzkumném vzorku zastoupeni učitelé aprobovaní pro 1. stupeň ZŠ a působící na stejném stupni a typu školy.

5 Výsledky a odpovědi na výzkumné otázky

Vzhledem k omezenému prostoru tohoto příspěvku zde není možné uvést grafické prezentace výsledků a tabulky četností. Omezíme se na slovní odpovědi na otázky, v nichž jsou výsledky obsaženy.

5.1 *Jaká struktura vyučovací hodiny v současnosti převládá ve VV?*

Respondenti ve většině případů (389 respondentů, tj. 85,1 % dotázaných) spontánně shrnuli strukturu své modelové vyučovací hodiny do pěti bodů: úvod, motivace, praktická výtvarná činnost, hodnocení, závěr. Takovou vyučovací hodinu jsme označili za „typickou“. Do kategorie „jiná“ jsme zařadili odpovědi, které do výše uvedené „typické“ struktury nespádaly. Avšak namísto očekávaných „netypických“, resp. inovativních či netradičních struktur vyučovacích jednotek bylo do této kategorie možné zařadit pouze odpovědi, které popisovaly neúplné varianty struktury „typické“ (chyběly v nich např. části jako úvod nebo hodnocení). Takovou odpověď uvedlo 63 dotázaných, to je 13,8 % respondentů. Skutečná alternativa k „typickému“ pojetí se v odpovědích respondentů neobjevila.

5.2 *Jakou roli hraje ve vyučovací hodině VV motivace?*

Za zásadní pro úspěch edukačního procesu považuje motivaci 148 (50,3 %) z 294 dotázaných, jako stejně důležitou vzhledem k ostatním složkám edukace ji vnímá 142 (48,3%) respondentů. Na otázku, kolik času učitelé věnují úvodní motivaci, odpovídali respondenti volně; jejich odpovědi byly pak sdruženy do tří kategorií: 0 – 5 minut, 6 – 15 minut, více než 15 minut. Největší zastoupení měly odpovědi v rozmezí 6 – 15 minut (200 odpovědí, tj. 68 % dotázaných), 80 respondentů (27,2 %) uvedlo časový údaj kratší než 5 minut. Více než 15 minut věnuje úvodní motivaci 5,8 % dotázaných (17 učitelů).

² Někteří respondenti uváděli více působišť.

5.3 Jakou úlohu přisuzují učitelé praktickým výtvarným činnostem a jakou roli hrají tyto aktivity ve vyučovací hodině VV?

Praktickým výtvarným činnostem je přisuzována velká důležitost. 268 respondentů (58,6 % ze 457 dotázaných) vybralo z nabízené škály odpověď, že praktické výtvarné činnosti jsou těžištěm výtvarného vyučování, pro 187 respondentů (40,9 %) jsou praktické výtvarné činnosti důležité, ale čas věnují i činnostem jiným. Naprostá většina učitelů (420 neboli 91,9 % respondentů) věnuje praktickým výtvarným činnostem v hodině více než 20 minut.

5.4 Jaké jiné činnosti (kromě praktických výtvarných aktivit) učitelé s žáky ve VV realizují a kolik prostoru jim věnují?

Na tuto otevřenou otázku odpovídalo celkem 294 respondentů, a to volným způsobem (učitelé uváděli často více příkladů). Odpovědi byly následně rozříděny do 6 kategorií. Nejčastěji odpovědi zahrnovaly výčet výtvarných technik nebo postupů (jedná se tak stále o výtvarné činnosti) a metod či forem, jež učitelé považují za „netradiční“: šlo např. o vycházky do plenéru, práci s přírodninami nebo recyklovanými materiály, prožitkové aktivity apod. Odpověď tohoto typu uvedlo celkem 133 (45,2 %) respondentů. Problematiku dějin umění a práci s reprodukcí zahrnuje do své výuky 112 (38,1 %) učitelů. Muzea a galerie navštěvuje v rámci výuky 74 (25,2 %) respondentů. Učitelé také uvedli, že do výuky zapojují „projektovou metodu“ a účast žáků na soutěžích. Tyto činnosti zmínilo 53 (18 %) dotázaných. Mezi „jiné činnosti“ učitelé zařazovali i běžné provozní náležitosti, jako je příprava či úklid pomůcek (9,2 % respondentů). Nejméně (5,1 %) dotázaných uvedlo, že do výuky zařazuje rovněž teorii VV, resp. výtvarného umění (přehled technik, teorie barev apod.).

6 Diskuse

Přestože se v současnosti objevují mnohé inovativní formy výtvarné edukace, jako je výtvarná dílna,³ aktivity v plenéru či rozličné formy práce s uměleckým dílem (animace, komentované prohlídky galerie) jak ve škole, tak v galerijním prostředí, zůstává typická vyučovací jednotka VV typem hodiny založené na praktických výtvarných činnostech. To také odpovídá tradičnímu spontánně tvořivému pojetí VV,⁴ v němž se klade důraz na vytváření podnětné tvůrčí atmosféry s cílem iniciovat spontánní umělecký projev žáků. Znamená to, že učení se zde realizuje především prostřednictvím kreativních činností či úvodního motivačního výkladu učitele a dialogu s žáky.

Zcela v souladu s tímto tradičním pojetím naprostá většina respondentů uvedla následujících 5 etap své obvyklé vyučovací hodiny: úvod (resp. zahájení vyučovací jednotky), motivace, jejímž cílem je iniciace následných výtvarných činností, praktická výtvarná činnost, hodnocení výtvarných aktivit, závěr hodiny spojený s úklidem pomůcek. V šetření se neobjevily žádné příklady inovativních či méně tradičních struktur vyučovacích jednotek,

³ BABYRÁDOVÁ, H. *Výtvarná dílna*. Praha: Triton v koedici s Masarykovou univerzitou v Brně, 2005. ISBN 80-7254-705-4.

⁴ SLAVÍK, J. *K diskusi o kvalitě oborových didaktik z pohledu vzdělávací oblasti Umění a kultura*. [Praha]: 2012. Dostupné z http://www.akreditacnikomise.cz/attachments/article/391/Kvalita_obor_didak_umel_vych_2012.pdf.

takže alternativa k výše uvedenému pojetí – přestože se nabízí a je možná, či dokonce žádoucí (viz očekávané výstupy formulované v RVP ZV) - se v odpovědích neobjevila. V této souvislosti dodejme, že struktura vyučovacích jednotek sama o sobě nevypovídá o jejich smysluplnosti a edukačních efektech, avšak – jak potvrzují četné analýzy vyučovacích hodin – „optimální působení na procesy učení žáků předpokládá, že jejich struktura (hodin, pozn. P.Š.) nebude jednotvárná, stereotypně se opakující ze dne na den, z týdne na týden, bez ohledu na věk žáků a charakter učiva.“⁵

Praktickým výtvarným aktivitám je ve VV prisuzována velká důležitost. Více než polovina učitelů je považuje za těžiště výtvarného vyučování. Naprostá většina věnuje praktickým tvůrčím aktivitám v hodině časovou dotaci větší než 20 minut. Co se týká motivace, tak ta je ve spontánně tvořivém pojetí výtvarné edukace zásadní. Jejím úkolem je naladit žáky vhodným směrem a navodit ve skupině tvůrčí atmosféru, nezbytnou pro úspěch výtvarných aktivit a vyvolání prožitku. V souladu s tradicí oboru považuje polovina z dotázaných motivaci pro úspěch edukačního procesu za zásadní.

Předkládají učitelé žákům i jiné než klasické výtvarné úlohy typu kresby či malby na zadaný námět? Věnují se žáci např. vytváření portfolií či sbírek předmětů, sestavování zátiší, prezentaci úloh před spolužáky, práci přímo v galerii, tvůrčímu psaní, výběru výtvarných děl a jejich slovnímu komentování,⁶ dramatickým či intermediálním etudám, práci s textovou pomůckou, s počítačem, on-line galerií apod.? Tento druh aktivit lze považovat za „jiný“ typ činností, který dobře odpovídá současnému pojetí výtvarné edukace a mohl by vhodně doplnit klasické výtvarné úlohy. Přestože zařazování podobných činností do výuky je žádoucí také vzhledem k očekávaným výstupům formulovaným v rámcovém vzdělávacím programu, náš výzkum takovýto druh aktivit nezachytil. Učitelé uváděli většinou výtvarné úlohy, které považují za „jiné“ např. kvůli méně obvyklé výtvarné technice, část učitelů zahrnuje do výuky práci s uměleckým dílem nebo v rámci výuky navštěvuje muzea a galerie. Respondenti však neupřesnili typ aktivit, který spojují s výukou dějin umění nebo tzv. uměleckou výchovou. Danému problému by proto bylo vhodné věnovat větší pozornost v budoucnu, nejlépe kvalitativním způsobem zkoumání.

7 Závěr

Vysoké hodnoty modálních kategorií u sledovaných otázek, resp. relativně malá míra variability zjištěných dat nám umožňuje popsat typickou vyučovací hodinu VV jako proces tvořený pěti navazujícími etapami úvod – motivace - praktická výtvarná činnost - hodnocení výtvarných aktivit - závěr hodiny (spojený s uklidem pomůcek). Mezi těmito etapami mají nejdůležitější postavení zejména motivace (v délce 6 – 15 minut či méně) a následné výtvarné aktivity, tvořící těžiště výtvarné edukace rovněž svou časovou dotací větší než 20 minut. Přestože učitelé zařazují do výuky kromě výtvarných činností i jiné aktivity, jejich škála se

⁵ SKALKOVÁ, J. *Obecná didaktika: vyučovací proces, učivo a jeho výběr, metody, organizační formy vyučování*. Praha: Grada, 2007. s. 223. ISBN 978-80-247-1821-7.

⁶ *Standardy pro základní vzdělávání: Výtvarná výchova (Pracovní verze z 30. 4. 2013)*. [Praha]: 2013. Dostupné z http://clanky.rvp.cz/wpcontent/upload/prilohy/17383/vytvarna_vychova.pdf.

nejeví jako příliš široká, a to v kontrastu jak s možnostmi výtvarné edukace, tak šíří vzdělávacího obsahu oboru a škále očekávaných výstupů stanovených kurikulem.

Literatura

BABYRÁDOVÁ, H. Výtvarná dílna. Praha: Triton v koedici s Masarykovou univerzitou v Brně, 2005. ISBN 80-7254-705-4.

SKALKOVÁ, J. Obecná didaktika: vyučovací proces, učivo a jeho výběr, metody, organizační formy vyučování. Praha: Grada, 2007. s. 223. ISBN 978-80-247-1821-7.

SLAVÍK, J. K diskusi o kvalitě oborových didaktik z pohledu vzdělávací oblasti Umění a kultura. [Praha]: 2012. Dostupné z

http://www.akreditacnikomise.cz/attachments/article/391/Kvalita_obor_didak_umel_vych_2012.pdf.

Standardy pro základní vzdělávání: Výtvarná výchova (Pracovní verze z 30. 4. 2013). [Praha]: 2013. Dostupné z

http://clanky.rvp.cz/wpcontent/upload/prilohy/17383/vytvarna_vychova.pdf.

Petra Šobáňová

Katedra výtvarné výchovy PF UPOL

Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Univerzitní 3–5

771 47 Olomouc

e-mail: petra.sobanova@upol.cz